a V
3018

Б-ка
Комарова

550.

ТАТАРИ І ЛИТВА

НА УКРАЇНІ

Бібліотека
М. КОМАРОВА
№ 232.
965.

І. ЛЕВИЦЬКИЙ.

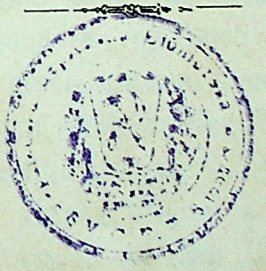

КІЕВЪ.

Типографія С. Т. Еремѣева, на Бибиковскомъ бульварѣ въ собственномъ домѣ.

1876.

Дозволено цензурою. Кіевъ, 7 февраля 1876 года.

Татари і Литва

на Україні

З початку тринадьцятого віка по Христовому Різдві скоїлось велике лихо на Україні: од схода сонця, з за великих рік Дону й Волги, з за великого озера Каспійського, з великої й далекої сторони Азії прийшла на Україну татарська орда. Се були не ті невеличкі орди Половців та Печенігів, що потрошку шарпали українські города й села; се була страшна велика орда. Вона налетіла і вкрила Україну, як сарана, що збавля багато хліба на полі. Орда йшла, як пожежа, палила, руйнувала, вирізувала в городахъ людей до останнёго чоловіка, топтала дітей кіньми, і позад неї зоставались тільки руїни та купи трупів. Вся Україна була облита кровью, була обсипана попілом пожежі та сухими людськими кістками. Народ утікав в ліса, в очерета та Поліські болота і думав, що сам Бог випустив з пекла такий страшний та лютий народ на кару людям.

Що то був за народ? звідкіль він прийшов? чого ёму було треба, і на що він так страшно лютував на Україні?

Народ той звався Татари або Монголи. Татари жили далеко на схід сонця, в Азії, де тепер Сібір, і займали дуже широкі азійські степи на полудні од Сібірі може на чотирі тисячі верстов. Половці й Печеніги на Дону були тільки кінчиком хвоста тієї великої татарської орди. Татари зовсім непохожі з лиця на українців або на німців та французів. Вони з лиця не білі, а темножовті, в їх вид широкий, ніс короткий та плисковатий, рот маленький, очі далеко розсунулись одно од другого і такі узенькі, наче осокою попрорізувані, та ще й лежать на лиці на-вскоси, борода й вуси малесенькі і ріденькі, вуха здорові, лоб невеличкий, кістки на виду під очима дуже висовуються до вух, як картопля. На зріст Татари були невеликі й невисокі, не швидкі на ході, але дуже добре їздили на конях, і не тілки сами днювали й ночували на конях, а навіть їх дівчата й молодиці. Татари були одначе веселі, проворні, говорючі, охочі до співів і жартів, були дерзкі, довго видержували голод і смагу і страшно любили войну. Миж своїми вони були чесні: їх шатра ніколи не замикались, бо в їх не було злодіїв, але зате ж вони грабували чужих народів і ставили себе без міри високо над инчими народами, бо були горді.

Татари не були хліборобами, не любили орати й сіяти, а були кочовиками товаровиками: на своїх широких степах вони розводили неперелічну силу товару, овець, коней та верблюдів. Вони переганяли великі череди з одного степу на другий, а за чередами пере-

ходили й сами з своїми сімъями. Тим-то в їх не було ні городів, ні сіл: вони жили літо й зіму в шатрах чи куріннях, зроблених з хворостин, заткнутих кружком в землю і зведених до купи вгорі. Шатро вкривали зверху повстю, а в середині оббивали килимами. Серед шатра роскладали багаття, і дим виходив через круглу дірку вгорі. Як треба було переходити в друге місце, Татари розбірали шатра, складали на вози і перевозили на инче місце. Татари їли всяке мъясо, навіть собаче і кінську здохлятину, і пили кумис, зроблений з кобилячого молока, котре заправляли дріжчами. Того кислого кумису кожна було і наїстись, і напитись, і навіть впитись. Татари були дуже нечисті, їли всяку страву руками, обтирали руки об одежу, хоч би вона була й шовкова. Надівши раз нову одежу, вони ніколи її не скидали, доки вона не розлазилась на шматки, і навіть спали в одежі, як і тепер роблять навіть багаті Турки. Вони були язическої віри, вірували в одного Бога, але кланялись сонцю й небу, як богам, і дуже поважали огонь. Проти дверей шатра у їх стояли идоли, похожі на людей. Але, не вважаючи на свою віру, Татари дуже поважали чужу віру, магометанську, жидівську і христіянську, і навіть христіянських священників і архиереїв. Вирізуючи старого й малого, Татари ніколи не вбивали священників, а коло самого шатра татарського хана чи царя була христіянська церква, де правилась христіянська служба божа.

З давніх давен Татари чи Монголи жили невеличкими ордами, і кожна орда мала свого хана чи царя. 1154 року після Христового Різдва в одній невеличкій орді, аж там де витікає з гір велика річка Амур, на границі Сібірі, настав ханом Темучин. Він був дуже високий на зріст, мав велику бороду, дуже широкий лоб, не був похожий на Татар, але був такий лютий, що варив своїх ворогів в казанах. Кажуть, що до ёго раз якось прийшов знахур і сказав ёму, що він завоює ввесь світ. Темучин пойняв віри і задумав стати великим ханом. Попереду він завоював невеличкі татарські орди, а потім кинувся з Монголії на Китай, найбільше царство в цілому світі, і завоював китайську столицю. Потім з Китая він пішов на захід сонця, завоював турецьке царство Бухару. Після того він став ханом такого великого царства, якого ще й не було на світі, і назвав себе Чингис-Ханом, тоб-то Великим Ханом. Він послав з Бухари двох своїх воевод, Чепе і Субудая воювати татарські землі коло Каспійського озера; татарське військо обійшло з полудня Касьпійське озеро, перелізло через високі Кавказькі гори і напало на Половців. Половецькі вже вихрещені хани, Юрій Кончакович і Данило Кобякович, були вбиті, а третій половецький хан, Котян, втік до свого тестя, галицького князя Мстислава Удашного. Котян просив у свого зятя помочі і сказав ёму: „сёгодня Татари одняли од нас нашу землю, а завтра візьмуть вашу землю, коли ви не заратуєте нас“.

Мстислав галицький був тоді найрозумнійшим князем і верховодив над усіма князями, ніби великий князь. З-замолоду він був князем в Новгороді. Новгородці дуже любили ёго за те, що він обороняв їх землю од ворогів і побив військо финського народа, Чуді. Не вважаючи на те, Мстислав Удашний пішов в Галич і став там князем. Не раз і не два він мирив інших князів, як колись Володимир Мономах, обороняв руську землю од ворогів і вигнав Венгрів з Галича. Венгерський королевич Коломан вже був завоював собі всю Галичину і сів у Галичі. Мстислав Удашний обступив з військом Галич. Коломан з жінкою і всі венгерські бояре заперлись в церкві святої Богородиці і не хотіли здаватись, не вважаючи на те, що їх мучила страшна смага. Мстислав послав Коломанові горщок води; Венгри пили по крапельці, а таки не хотіли здатись, але од голоду в кінець усёго таки мусіли одчинити церковні двері. Мстислав положив Коломана і всіх Венгрів, і вся Галичина назвала Мстислава своїм князем. Селяне вбивали тих Венгрів, що втікали, і ввесь народ величав Мстислава „своїм світом, дужим соколом“.

Через два роки після того в 1224 році прибіг до Мстислава ёго тесть, половецький хан Котян, прохати помочі на страшних Татар. Мстислав зараз послав до всіх князів і просив їх на раду в Київ. Зараз після того прибули в Київ Мстислав черниговський, Данило волинський і сам Мстислав Удашний; в Київі був тоді князем так само найменний Мстислав. Котян був дуже

радий, обдарив усіх князів кіньми, верблюдами, буйволами і невольницями. Порадившись, князі стали на тому, щоб починати войну на землі своїх ворогів, а не на своїй землі: от і поклали вони виступати в поход.

В квітні 1224 року почали зъїзджатись князі з військом на остров Варяжий, на Дніпрі, коло того місця, де втікає в ёго річка Хортиця. Одні прибули сухопутно на конях, а галичане через Дністер приплили Чорним морем та Дніпром на човнах. Все Дніпро було вкрите човнами. Коло Заруба встріли князів татарські посли і сказали їм: „ми чули, що ви йдете на нас; ми не зачіпали ні ваших сіл, ні ваших городів; ми прийшли не на вас, а на нашихъ рабів та конюхів Половців. Ми чули, що Половці й вам дуже нашкодили; ми і за те їх караємо“. Князі не поняли їм віри, бо Половці росказали їм, що Татари так само й їх піддурили. Князі звеліли повбивати татарських послів.

От зійшлися всі князі, і всі дружини рушили в поход по Дніпру і стали станом коло Олешок. Тут знов прийшли татарські посли просити мира. Князі не зачепили їх і пустили їх живих. За Дніпром зъявились перші невеличкі татарські полки. Мстислав Удашний перейшов Дніпро і прогнав їх. В вівторок 21 мая військо знялося з місця і рушило в степ. В степу знов воно наткнулось на татарське невеличке військо і розбило ёго, забравши багато товару. Вісім днів йшли князі степом і дойшли до річки Калки. Мстислав Удашний вигнався

вперед, звелів Данилові перейти Калку і сам перейшов слідком за ним. Він не дождався другіх князів і ввігнався з своєю дружиною в степ. Перед ним наче з землі виросла страшна татарська орда. Мстислав кинувся на Татар з Данилом і з Олегом, князем курським. Дуже добре вони бились, та сила татарська була велика. Данила ранили в груди, він повернув коня та давай навтіки. За ним побігли і другі князі і сам Мстислав Удашний. Тим часом настигли другі князі з військом і перейшли Калку. Перед себе вони виставили Половців. Татари вдарили на Половців, Половці не встояли, змішались і натовпом кинулись на руське військо. Ще руське військо не встигло взброїтись, а Татари вже напали на ёго і почали страшну різанину. І Половці, і Руські разом почали втікати. Один тільки Мстислав киівський з двома князями: з своїм зятем Андрієм та дубровецьким князем Олександром встояли на високому березі на скелях. Вони там обгородились кілками і одбивались од Татар три дні і три ночі. Татари ніяк не могли їх забрати і почали їх піддурювати. Вони послали якогось чоловіка Плоскиню сказати князям, що випустять їх живими, аби тільки вони здались. Плоскиня присягнув, поцілував хреста. Князі вийшли, а Плоскиня зараз повъязав їх і оддав Татарам. Татари вирізали все військо, поклали повъязанихъ князів на землі, а зверху помостили на їх дошки, сіли на дошках обідати і подушили князів на смерть. Потім вони гнались за князями до самого Дніпра, вбили Мстислава чернігов.ького і

шість других князів. Один Мстислав Удашний з Даниlом втекли живими і прибули до Галича.

Великий страх напав на всю Русь. Ніхто не знав, що то за страшний народ прийшов з Азії, і якої віри він, і якого племъя. Всі говорили, що той народ навіть не похожий на всіх людей, і що сам Бог наслав ёго на людську кару. Тим часом Татари повернули назад і счезли десь у степу. Вони вернулись до свого Чингис-Хана в Азію, і довго не було про їх ніякої чутки на Русі.

Тим часом в Азії вмер Чингис-Хан і перед смертю розділив Велику Орду миж синами. Старшого сина Угедея він настановив на своє місце великим ханом над усією Ордою, двом менчим синамъ дав по орді, а своєму внукові, Батиєві дав Кіпчакську орду, що була коло Каспійського моря, і всю землю Половецьку, з усіма степами коло Чорного моря, і всею землею на заході сонця, Ту землю треба було ще завоювати, і Батий рушив свою орду на захід сонця, на Русь. Се вже йшло не військо, а ціла превелика татарська орда. Попереду йшло татарське військо, а за ними сунулась ціла орда з гарбами, з верблюдами, кіньми і отарами овець. Дівчата й молодиці їхали позаду на конях. Коли траплялась на дорозі яка річка, Татари надували здорові шкуратяні мішки, привъязували їх до коней, сідали на мішки і на тих мішках перепливали ріки. Ввесь товар і отари вони переганяли через ріки, і вся орда посовувалась на захід сонця, забирала города, вирізувала всіх людей, і старих і малих, палила й руйнувала

усі села й города. Підступаючи під який нибудь город, Татари гнали по-перед себе завоёваний народ, веліли ёму нести каміння й колодки, вбиваючи слабих і старих, потім засипали й закидали рови під городом, пускаючи в перед чужих завоёваних людей. Потім вони розбивали мурованї стіни колодками чи таранами і сами вже кидались на город, руйнували ёго, палили, вирізували всіх людей, хоч би вони і самохіть здавались Татарам, і знов ішли далі і гнали поперед себе завоёваний народ, щоб вигубити ёго під новим городом.

Що ж робили руські князі, ждучи таких страшних гостей до себе? Те, що робили й попереду: князі спихали з місця один другого, неначе в тісної баби грались, а про землю, про народ, про оборону царства ніхто і в голову не покладав, доки не накрила їх зверху татарська сарана і не вигубила таки самих же князів з їх дітьми і жінками, з їх боярами і дружиною.

Як тоді гралися князі в тісної баби, ми зараз покажемо в історії про галицького князя Данила, що саме тоді був князем в Галичі і в Київі.

Галицький князь Роман після своєї смерти покинув молоду вдову з двома маленькими синами: старшому Данилові минуло чотирі роки, менчого Василька ще мамка носила на руках. Галичане зоставили в себе князем старшого Романового сина Данила, але в ёго зараз таки одняв Галич тодішній киевський князь Рюрик. Молода вдова почала просити помочі в свого приятеля, венгерського короля Андрія. Андрій знав її покойного чоловіка і любив ёго сина Данила. Він прогнав Рю-

рика і знов посадив на престолі Данила. Але через рік кілька князів знов пішли добувати Галича, і вдова мусіла втікати з Галича з малими дітьми в свій другий город, Володимир на Волини. Тим часом галицький боярин Володислав, довго пробуваючи в Сіверщині за Черніговом, закликав в Галичину трёх сіверських князів. Старший з їх Володимир захопив Галич і сів на княжому престолі, а найменчий Святослав підступив під Володимир і послав в город якогось священника сказать городянам, щоб вони оддали ему город. Княгиня довідалась про те і тихенько в ночі, з боярином Мирославом, втікла з дітьми з города через дірку в стіні, бо йти через ворота боялась. Мирослав ніс на руках Данила, а мамка несла Василька. З ними був і якийсь священник. Вона втікла аж у Польщу до князя Лешка. Лешко прийняв їх ласково, зоставив у себе Василька, а вдову і Данила одіслав в Венгрію до її приятеля, короля Андрія. Данило з матіръю жив в Угорщині, доки сидів в Галичі Володимир.

Але в Галичі були дуже значні й богаті бояре і так усім верховодили, що князь нічого не міг вдіяти. Володимир задумав вигубити бояр, але один боярин Володислав довідався про те, втік в Угорщину, взяв з собою Данила, взяв у короля війська, забрав галицькі города, вигнав Володимира, і двох ёго братів повісив, і знов посадив на княжому престолі малого Данила.

Трудно було малому Данилові всидіти на престолі с ред бояр, которі сами хотіли всім правити. До Данила приїхала в Галич мати. Данило не впізнав матері,

бо довго не бачився з нею. Бояре довідались про її приїзд і зараз хотіли її випровадити, щоб вона їм не перебаранчала мати силу над малим князем. Данило сів на коня і кинувся, плачучи, слідком за матірью. Один боярин вхопив за поводи ёго коня. Данило вдарив мечем коня, аж поранив ёго, і сама мати вирвала з ёго рук меч, впрохала ёго зостатись в Галичі, а сама виїхала з Галича. Тоді венгерський король Андрій прибув з військом, вернув княгиню до Галича, а боярина Володислава закував в кайдани і одвів в Угорщину. Але якъ тільки Андрій поїхав до дому, бояри з пересердя покликали до себе другого князя Мстислава. Данило мусів втікати в свої города на Волинь, а боярин Володислав, не довго думаючи, сам сів на княжому престолі і сидів доки ёго не зопхнули з місця. Швидко після того прийшов з Новгорода Мстислав Удашний, став князем в Галичі, помирився з Данилом, віддав за ёго свою дочку Ганну та й був князем в Галичі до самої смерти, як ми вже попереду говорили. Тим часом Данило забірав на Волині города один за другим, завоював Берестя і всю землю миж Польщею і Бугом, котра тоді вже звалась Україною. Саме в той час він ходив з Мстиславом Удашним і инчими князями на Татар, де на річці Калці ранили ёго в груди. Вернувшись з походу, він взяв Луцьк, одняв у пінських князів Чарторійск, а далі забрав і всю Пінщину, а як умер Мстислав Удашний, він забрав частку ёго землі і почав добувати Галича. В Галичі заперлись бояри і не пускали ёго. Данило стояв за Дністром, на которому вже

став лід. Бояри вислали з города військо, і Данило бився з ними на лёду. Тим часом лід почав ростават, а щоб Данило не перейшов через Дністр, бояри звеліли запалити город навкруги. Народ збігався до Данила з усієї землі, бояри мусіли оддати ёму город, і тільки тепер Данило знов став князем в Галичі після того, як княжив у ёму ще малою дитиною.

Ставши князем, Данило ніяк не міг погодитись з боярами. Галицькі бояри були такі сильні й сміливі, що раз один боярин на бесіді линув Данилові вином в лице. Раз бояри хотіли заманити Данила на бесіду в село Вишню і вбити ёго, але Данило якось довідався про те і не поїхав. Він поїхав до Киіва набірати собі війська, а бояри тим часом посадили на престолі в Галичі венгерського королевича. Вертаючись до дому, Данило мусів знов добувати з військом свою столицю. Данилові так настирились бояри, що він задумав збудувати собі нову столицю. Раз якось бувши на вловах, він вглядів дуже добре місце і спитав, як зветься те місце; ёму сказали, що воно зветься Холм. „То нехай же тут буде город Холм!“ промовив Данило і заклав тут город Холм, збудував собі дворець і церкву святого Івана Златоустого. На те місце почали збіратись люде, і з того часу став город Холм в теперішній Люблиньскій губерні. Тут уже не було старих бояр, що так ёму допікали в Галичі; ёму було легче дихати. В кінець усёго Данило взяв і Киів, котрий князі так само перекидали з рук у руки, наче мъяч, як і Галич і всі тодішні города. Він одначе не схотів зістатись у Киіві і посадив там свого

намісника, воєводу Дмитра. Саме в той час скоїлось велике лихо на Україні: прийшла з Азії велика Батиєва орда.

Батий вів свою орду не просто на Київ: вище од Каспійського моря він перейшов річку Волгу і вдарився на північ, де тепер живуть руські, чи великороси. Він попалив усі города: Рязань, тоді ще невеличку Москву, Владимир, Суздаль, Торжок, вирізав велику силу народу і дійшов аж до Новгорода. Батий не взяв Новгорода тим, що кругом ёго були великі болота, а тоді почалася весна, і розлилися ріки. Зруйнувавши північну Русь, Батий в 1239 році рушив на нашу Україну.

З великого степу прийшла татарська орда 1239-го року, напала на Переяслав, вирізала половину города, а другу погнала в степи в полон. Одну частку свого війська Батий послав на Чернігов. Чернігівський князь, Мстислав виступив проти Татар з військом; Татари розбили ёго військо, і сам князь втік в Венгрію. Після того Татари спалили город, вирізали всіх людей, тілько не вбили архієрея, бо татари поважали всяку віру і духовенство. Хан Менгу, Батиїв небож, поїхав з Чернігова подивитись на Київ і став за Дніпром проти Києва в Пісочному городку. Менгу дивився на Київ з за Дніпра і милувався городом. Високо на горі стояв Київ, підперезаний білою мурованою стіною; з-за стіни блищали золотими верхами Св. Софія, Михайловський манастир, Десятинна церква, виглядала покрівля княжих теремів з черепиці всякого коліру. Внизу над Дніпром стояв Подол з сотнею церков. На полудень од Києва на

горі стояв Миколаевський манастир, Печерський, Видубицький. Миж ними скрізь на горах тоді ріс густий ліс. Менгу послав в Київ послів і велів оддати ёму город. Кияне вбили послів, а тодішній київський князь Михайло, не діждавши татарського війська, мерщій дав драла в Венгрію, покинувши Київ на волю Божу. Менгу вернувся до Батия, і через рік зімою перед Різдвом в 1240 році Батий прийшов під Київ з усією ордою і перейшов Дніпро по лёду. Татари облягли як хмара теперішній Старий Київ. Татарські гарби скрипіли, верблюди ревли, коні иржали, і од того гуку й скрипу в городі неможна було чути й слова. Татари почали приступати до города од полудня, де ріс густий ліс, і стали брати Лядські ворота. День і ніч вони били в стіни деревъяними таранами і таки розбили їх. В Київі князя не було; Михайло втік в Венгрію, а Київ забрав собі Данило галицький, але сам не зостався в Київі, а посадив тисяцького Дмитра. Дмитро сміливо одбивався од Татар на розваляних стінах, а кияне тим часом насипали позад стіни нові вали. Татари прогнали киян в город і зостались спочивати миж стінами і тим валом до вечора і цілу ніч. Тим часом городяне втікли в Десятинну церкву, позносили туди своє добро, збудували кругом церкви деревъяні стіни, позлазили навіть на церкву. Татари вступили в город, а тим часом од великого натовпу людей на церкві і в церкві завалились стіни і побили багато народу; на святого Миколая, 6 декабря Татари спалили ввесь город, вирізали всіх людей, тільки не вбили тисяцького Дмитра за те, що він так

сміливо обороняв город. „Мати городів руських“ вкрилась руїнами і кровью і на довгий час стала маленьким містом.

З Київа Батиева орда рушила на захід сонця, на Волинь, забіраючи городи і вирізуючи людей. На Волині Татари довго стояли під городом Колодяжним, теперішнім Лодижином, над Бугом, і не могли ёго взяти. Тоді вони почали намовляти городян, щоб вони оддали їм город, і обіцяли їх помилувати. Але як тільки лодижиньці одчинилй ворота, Татари вирізали всіх людей до малої дитини. Так само вирізали вони всіх до останку в городі Володимирі Волинському, взяли Берестя, Камъянець, тільки ніяк не могли взяти Кремъянця, бо він стояв на високій недоступній горі. З Волині Татари пішли на Галичину, зруйнували всі городи. Галицький князь Данило саме тоді поїхав з сином до венгерського короля. Татари взяли Галич. Тисяцький Дмитро побачив, що Татари так страшно руйнують Україну, і нараяв Батиєві швидче поспішати далі, щоб Венгри не зібрали великого війська. Тоді орда розділилась на двое: одна частка пішла через Карпатські гори на Венгрію, а друга повернула на Польщу. В Польщі і в Венгерщині Татари розваляли і спалили городи і вже хотіли вдарити на Німців, але тут проти їх вийшов чеський князь Вячеслав з військом і вперве двічі розбив Татар. Тоді Батий повернув назад, дійшов до річки Волги і осівся з усією ордою там, де Волга втікає в Каспійське море. Там на одному острові, миж рукавами Волги, він збудував своє становище і назвав ёго Сарай,

а ёго орда почала зватись Кипчаком або Золотою Ордою.

Після татарського нападу Україна стала пустинею. Городи стали руїнами, люде порозбігались в ліса на Полісся, поля заросли бурьяном, до Берестя не можна було наближитись—так смерділи в городі трупи. В Володимирі не було ні одного живого чоловіка, а вся церква була повна кісток; коло Київа лежали великі купи людських та кіньських кісток, а самий Київ, що колись був такий великий і гарний, що ёго можна було прирівняти до Цареграда, став невеличким містом. В Київі колись було чотиріста церков, а після Татар в ёму ледве зосталось двісті хат. Татари вигубили велику силу народу, побили й розігнали князів. Од-чого ж Татари так легко розбивали наше військо і брали городи? Од-того, що князі вміли брати й руйнувати свої городи, а як прийшли Татари, то вони не зібрались усі до-купи та не вдарили разом на Татар, а оборонялись кожний на-різно од другого. Татари побили їх одного по другому, бо вони все собі змагались за городи та за престоли, не хотіли дати помочі один другому, а де-які з переляку повтікали з городів і покидали своїх людей на волю Божу. Татари вміли добре битись, а князі не вміли, або не хотіли боронитись. І сталося так, як пророкував киевський князь Ярослав: князі занапастили і себе, и всю Українську землю.

Сівши в новому місті, Сараї, Батий послав своїх урядників, чи як вони звались, баскаків, щоб вони позаписували всіх людей на Україні од десяти літ, окрім женщин, і по тим книгам збірали податі; всі мусили да-

вати десяту часть свого добра: товару, овець, коней білих, гнідих і вороних, платити подать од ставів, од озер, од млинів, і за всяке ремество. Татари брали собі в орду десятого хлопця і десяту дівчину, а хто не міг платити податі, того або вбивали, або брали в орду. Татари не брали ніякої податі тільки з духовних та з манастирів, бо поважали всяку віру. Од-того тоді стало дуже багато манастирів, бо тільки въ манастирях можна було спокійно прожити. Багаті люде одписували на манастирі землі й гроші і сами постригались в ченці, і тим-то манастирі стали дуже багаті, мали дуже багато землі і грошей. В самому Сараї був цілий куток, де жили христіяне; там була навіть христіянська церква і архієрей, а де-які хани слухали службу Божу і христіянську, і магометанську, і свою язическу. Один хан сказав, що всякі віри межи людьми все одно, що пальці на одній руці: кожна віра веде до Бога.

В самий час татарського нападу галицький князь Данило поїхав до венгерського короля з своїм сином Левом: він хотів засватати венгерську королівну за свого сина. Сватання якось не скоїлось і Данило вертався до дому, а на Карпатських горах встрів велику силу свого народу. Тепер тільки він довідався, що татарська орда розігнала народ, забрала й зруйнувала его городи. Данило пішов шукати своєї жінки і брата Василька і знайшов їх аж у польського короля Болеслава. Тут Данило пересидів лиху годину, доки Татари повернулись назад, і вернувся до дому. Він приїхав в свій город Дрогичин на Бугові, хотів там стяти, а намісник не

пустив в город свого князя. Данило поїхав на Берестя, на Володимир, і знайшов тільки руїни, та купи трупів в церквах. Данило почав скликати народ в городи, поправляв їх і велів знов будувати доми й церкви. Другі галицькі городи, Перемипль, Коломия, були в боярських руках. Данило мусів віднімати свої городи в бояр і виганяти їх. А тим часом в городи повертались князі і знов почалася миж ними колотнеча на руїнах сел та городів. Черніговський князь причепився до Данила і хотів одняти од ёго Галичину, оженився з дочкою венгерського короля Бели, навів Венгрів і хотів взяти Галичину. Венгерський воєвода Фільній, которого Русини дражнили „прегордим Філею“, з Ростиславом, підступив під Ярослав. Ростислав чванився, що колиб він знав, де тепер Данило з братом Васильком, то він пішов би на їх з десятьма воїнами. Тим часом Данило з Васильком вели військо проти Ростислава й Фільнія. Над ними крутилася ціла хмара орлів та ворон. „Се добрий знак!“ промовили Русини. Данило вдарив на ворогів, Русини видерли коровгу в Фільнія і розідрали. Молодий Лев, Данилів син, поламав свій міч об Фільнієву залізну одежу. Венгри навели іще й Поляків. Поляки крикнули: „проженімо великі бороди!“ і кинулись на Василька. Але Русини розбили Поляків і Венгрів і вони всі кинулись навтікача. Фільнія полонили, привели до Данила і тут ёго вбили. Ростислав мусив втікати назад.

Данило одпочив і почав будувати свої городи, накликав їх чужих людей, армян, жидів, німців, од-чого й тепер в галицьких городах живе багато чужого народу. Да-

нило вже думав, що ёго не потревожять Татари... а тим часом в 1250 роді прийшли до ёго посли од Батия і грізно сказали: „давай Галич!“

Данило зажурився. Воюючи з Венграми, Ляхами і руськими князями, він не мав часу збудувати в городах добрих стін і твердинь. Всі князі вже їздили в Орду кланятись ханові до землі. Данило мусив і собі їхати в Сарай, щоб поклонитись ханові. Татарська сила була страшна. В-восени, на Дмитра, Данило поїхав в Золоту Орду. Прибувши до Київа, Данило став в Видубицькому манастирі, попросив до себе ченців, просив молитись за себе Богу, просив одправити молебінь Архистратигу Михаїлу, потім сів на човен і поплив до Переяслова. Тут его стріли Татари. Ханський воєвода, Куремса, повів ёго через степи. Тяжко було Данилові, що Татари панують на Україні. Він чув, як Татари принижували князів, силували їх ставати перед ханом на коліна, кланятись ёму до землі чолом, ще й по-татарській молитись: кланятись кущеві й огневі. Данило доїхав до Волги. Тут ёго стрів татарин Сунгур і сказав ёму: „твій брат кланявся кущеві, і тобі доведеться кланятись!“—„Чорт говорить твоїми устами! бодай тобі Бог защпив рот, бодай я не чув такого слова од тебе!“ промовив Данило.

Данило приїхав в ханську столицю Сарай і мусив іти кланятись Батиєві. Батий жив не в дворці, як живуть царі, а в здоровому шатрі, наче багатий циган, і вся ёго столиця була похожа на циганський табір. Ёго шатро було вистлане дорогими килимами. Батий сидів на троні. Данило був самий значний князь, і хан

не звелів вести ёго миж двома багаттями, не силував ёго кланятись кущеві і огневі, мабуть тим, що ёго поважав. Данило поклонився Батиєві, і Батий промовив до ёго: „чом ти, Данило, так довго не приходив до мене? Тепер ти добре зробив, що прийшов. Чи пьеш ти наше молоко, наш кобилячий кумис?“ — „Не пив до сёго часу, а як ти скажеш, то буду пити“, одказав Данило. „Ти тепер татарин, то й пий наш напиток“, сказав ёму Батий. Данило напився кумису і попросив Батия, щоб він дозволив ёму поклонитись ханші. „Іди“, сказав ёму Батий, і Данило ходив кланятись ханші, а Батий послав ёму вина і велів сказати: „не звикли ви пити кумис: пий вино“.

Данило був двадцять пять день в орді, і Батий ласкаво пустив ёго до дому, давши ёму право бути князем в своїх землях. Ёго стріла рідня і знакомі; вони були раді, що Данило вернувся живий і здоровий, але плакали, що Данило, князь Київа і Волині й Галичини, мусив ставати перед татарином навколішки, зватися ханським наймитом, ще й платити Батиєві подать. Татарське ярмо було дуже тяжке для народа, а для князів воно було трохи вигодне: Батий забрав собі всю землю и тепер роздавав землі з своїх рук князям, даючи їм грамоти, чи по-татарській *ярлики* на княжество. Попереду народня громада чи віче, а часом і бояри, могли вигнати князя і вибрати собі другого; тепер князі сіли на престолах міцніше, з ханської ласки, і вже ніхто не мав права їх вигнати. Другі князі були тому й раді

і часом татарськими руками брали наші городи і виганяли нелюбих князів; та Данило був не з таківських. Він був дуже чесний і гордий для такого поганого діла: він нехтував ханською ласкою, що єго самого принижала, схиляла єго горде чоло до землі перед диким татарином.

І він задумав думу: скинути татарське ярмо і визволити Україну з татарської неволі. Та думка не кидала єго до самої смерті, і цілий свій вік він тільки гадав і дбав, що одбитись од Татар.

Щоб добути собі проти Татар помочі ще од инчих народів, Данило почав дружити з венгерським королем Белою і з Німцями. Венгерський король Бела просив у Данила помочі проти Німців. Данило сам поїхав до Бели з своєю дружиною і здивував Венгрів і Німців своїм дорогим убранням. Під Данилом був чудовий дорогий кінь, вкритий дорогою упряжю: сідло на коні було оббите щирим золотом. Стріли й шабля в Данила були позолочені і дуже гарно обцяцьковані малюнками. На Данилові був дорогий кунтуш з грецької матерії, обшитий оборками і золотими стрічками, а зелені сапъянці були повишивані золотом. „Твій приїзд дорогший мині од тисячі срібла“! промовив до Данила венгерський король. При дворі венгерського короля жила вдова, одна Німецька княгиня. Данилів син Роман побачив її і оженився з нею. В Данила була думка посадити князем в Німців свого сина, щоб добути більше сили на Татар. Одначе Роман не добув княжого престола у Німців, а венгерський король не дав Данилові помочі на Татар. А тим часом на

Поліссі Ятвяги, що жили в теперішній Гроднянщині, почали нападати на Данилові городи й села, забірали людей в неволю і гнали в свою землю. Данило напав на їх села в болотах та лісах, визволив багато народу, вбив ятвязького князя Стеконта, забрав собі ёго землю і накинув на Ятвягів подать. Од того часу Ятвяги почали счезати: мабуть переробились на Українців, бо тепер в Гроднянщині нема й сліду того давнёго народу.

Разом з Ятвягами зъявився ще один ворог: то була Литва. Тепер у нас на Україні литвинами звуть білорусів та чорнорусів, що живуть на далекому Поліссі, в Минській, Могилевській, Витебській та Виленській губернії. Але білоруси не Литва: білоруси, що плавають на Дніпрі на плотах та на байдаках, в білих свитах і білих повстяних шапках, то частка українського народу. Вони говорять українським язиком, тільки вимовляють українські слова по-своёму, чи як у нас кажуть *дзекають*. Литва то таки особливий народ, і живе аж за Польщею та Білою Русью. Ота Литва стала нападати на Білу Русь. Один литовський князь, Миндовг, збудував собі столицю Новогродок на Білій Русі в Мінщині. Один ёго небож, Тевтивілл, став князем полоцьким, другий, Едивід, став князем смоленьским, а їх дядько, Викінт, завоював Вітебськ. Миндовг хотів одняти в родичів їх землі, а вони почали просити помочі в Данила, бо Данило, після смерти першої жінки Ганни, оженився вдруге на сестрі Тевтивілла й Едивіда. Данило пішов з військом на Міндовга, повів проти ёго

Ятвягів. Миндовг почав тоді благати Німців, і щоб запобігти їх ласки, вихрестився і став католиком. Але як Німці не дали ёму помочі, він покинув католицьку віру, знов став язичником, помирився з небожами і з Данилом і оддав свою дочку за меншого Данилового сина, Шварна. Миндовгів син, Войшелк, вихрестився, прийняв православну віру і наветь постригся в ченці. Войшелк дуже любив Данила, і сам привів свою сестру до Данила, щоб віддати її заміж за Шварна; Литва помирилась, поріднилась з Данилом, а Данилів син, Роман, став князем на Білій Русі, в Новогородку, Слонімі і в Волковийську. Але од того часу Литва починає напирати на Україну. Воюючись з Ятвягами і з Литвинами, Данило не кидав давнёї своєї думки: скинути татарське ярмо. Данило почав шукати собі помочі і запобігати ласки в римського папи Иннокентія четвертого. Папа був тоді дуже могучий: він мав своє царство, був царем і ёго слухали всі німецькі і инші королі, а хто ёго не слухав, того він проклинав і одбірав королівську корону. Данило почав в 1246 року перемовлятись з папою і просити в ёго помочі на Татар. Папа ласкаво обізвався до Данила, але в ёго була думка куди инче: ёму хотілось, щоб Україна прийняла католицьку віру, або ж унію, а замість війська, папа прислав до Данила католицьких ченців, посадив уже в Галичі католицького архієрея, Альберта, назвав Данила королем і обіцяв оставити православну службу божу, аби тільки Данило покорився папі і підхилив Україну під ёго руку. Данило не того ждав од папи і промовив до папського посла: „нащо мині королівський вінець, коли

одтого Татари не перестануть чинити лихо на Україні“? Після-того Данило вигнав католицького архієрея, одіслав назад папського посла. Через кілька років венгерський король помирив Данила з папою, і папа послав проповідувати миж усіма католицькими народами, щоб вони встали на Татар і прогнали їх в Азію. Папа прислав Данилові золотий королівський вінець і скипетр і обіцяв дати поміч проти Татар. Данило довго не йняв віри, не хотів брати вінця, але ёго вговорила ёго мати і польскі князі, обіцяючи од себе поміч на Татар, як тільки він надіне вінець од їх папи. Данило згодився, і 1255 року папський архієрей коронував ёго королівським вінцем в городі Дрогичині, на ріцці Бугові, в Гроднянщині. Данило почав будувати в своїх городах кріпості і насипати вали, щоб рушити на Татар.

Тим часом Татари догадались, що задумує Данило. Ханський воєвода, Куремса, підступив під город Бакоту. Якийсь чоловік, на призвіще Милій, оддав город Татарам, і вони настановили ёго там своїм баскаком. Данило був тоді в Литві і послав на Бакоту свого меншого сина, Лева. Лев одібрав Бакоту од Татар, полонив Милія і одіслав до Данила. З радости Милій одпрохався у доброго Данила; Лев взяв ёго на поруку і випустив, а Милій вернувся, та знов оддав Бакоту Татарам. Куремса підступив під Кремъянець, але не міг ёго взяти. Знайшовся й український князь, що пристав до Татар і просив в їх помочі проти Данила; то був

новгородсіверський князь, Изяслав, котрого дядьків повісили колись в Галичі. Данило послав проти їх сина Романа, а сам пішов на влови до Грубешова і вбив списом своїми руками трёх диких кабанів. Роман напав на Изяслава так несподівано, що він ледви втік, виліз на церкву і там сидів три дні без хліба і води, а на четвертий день здався. Куремса не пішов далі, бо боявся Данила. Татари вгамувались і про їх довго не було чутки.

Тоді Данило задумав одібрати од Татар свої городи до самого Київа. Литовський князь Миндовг обіцяв стати з ним проти Татар, і Данило послав своє військо на Татар з своїми синами Шварном, Левом та воєводою Данилом Павловичом. Павлович одняв од Татар Межибожже, Лев завоював землю по над річкою Бугом і вигнав звідтіля Татар, а Шварн забрав всі городи по річку Тетерев до Жидичева. Один тільки город Звягель зрадив і не здавався. Тоді сам Данило пішов на Звягель, взяв ёго, а городян порозселяв в инчі городи. А тим часом Литвини, замість того, щоб помогати Данилові і йти з ним на Київ, почали грабувати город Луцьк. Данило послав проти Литвинів свого дворського, Олексу. Олекса прогнав Литвинів і потопив їх в озері. Татари побачили, що се не жарти, і послали свого воєводу Куремсу на Луцьк. Луцьк стояв на острові: кругом ёго текли ріки, а городяни розламали міст на Стирі. Татари почали кидати через річку в город пороками чи таранами каміння, але знялася така здорова буря, що поламала їх тарани. Куремса вернувся назад, а на ёго

місце 1260 року хан прислав воеводу Бурандая, дуже лютого татарина. Бурандай прийшов на Волинь з великою силою Татар.

Данило ждав помочі од папи, що обіцяв підняти на Татар всі европейські народи, а тим часом помочі не було. Тоді Данило побачив, що він розпочав з Татарами войну, роздратував їх, і мусив сам мати з ними справу. На Данилове щастя хитрий Бурандай, вступивши на Волинь, послав приказ Данилові, щоб він ішов з ним воювати на Литву. Данило був дуже радий, одначе сам не поїхав, а послав свого брата Василька. Він був сердитий на Литвинів за їх недавню зраду. Татари спалили і зруйнували Литву, і Бурундай одіслав до дому Василька. Але на другий 1261 рік, вертаючись з Литви, Бурандай прислав Данилові і синам ёго грізний приказ: „стрічайте мене, коли ви хочете миритись зо мною; а хто не вийде мині назустріч, з тим я буду воюватись!“ Василько саме тоді справляв весілля своєї дочки; він покинув весілля і поїхав з поклоном до Бурандая; Данило сам не поїхав, а послав свого сина Лева і холмського Владику Івана. Лев і владика Іван пішли до Бурандая і понесли ёму дари. Бурандай почав грозити і кричати на їх. В кінець усёго Бурандай звелів князям роскидати і розваляти збудовані кріпості й стіни в городах.

Помочі не було де взяти, і князі мусили сами розвалювати свої кріпості. Лев збудував тоді город Львов в Галичині і зробив в ёму кріпость. Тепер він мусив сам її роскидати. Василько послав розваляти стіни в

Кремъянці і Луцьку. Сам Бурандай поїхав з Васильком до Володимира, щоб подивитись своїми очима, як будуть розвалювати стіни. Він послав Василька вперед себе, і Василько звелів запалити стіни і будівлю крі-пості, щоб скоріше все зруйнувати, доки не приїхав ще Бурандай. Бурандай застав, як стіни вже гасли, пообідав у Василька і звелів роскопати до останку і вали. Взявши з собою Василька, Бурандай пішов далі на столицю Данилову Холм. Данила вже там не було. Владика Іван приїхав раньше і все росказав Данилові. Данило не хотів кланятись Татаринові і виїхав в Вен-грію. Кругом Холма були добрі стіни, і городяне хті-ли оборонятись. Бурандай послав Василька під город, щоб він вговорив городян оддати город, а з ним по-слав і татарина, щоб він слухав що Василько буде го-ворити городянам. Василько прийшов під город, на-брав у жменю камінців і закричав: „гей ти, наймите Косцянтине, і ти наймите Луко Івановичу! се го-род мого брата і мій! здавайтесь!“ Промовивши сіслова, він тричі кинув камінцями на землю. Боярин Костян-тин, стоячи на стіні з городянами, зрозумів, навіщо Василько кинув тричі камінцями на землю. То був знак, щоб він не робив того, що говорив Василько при Татарах. Бо̀ярин Костянтин закричав до Василька: „йди собі геть, а то ми дамо тобі каменем в лице; ти вже не брат своєму братові, а ворог“!

Татари росказали Бурандаєві, як говорив Васильк-ко, і Бурандай похвалив ёго за вірність, одначе побо-явся підступати під Холм і, обминувши ёго, пішов на

Польщу, потягши і Василька з собою. Татари забрали де-які польські городи, попалили їх і вирізали людей. Після того Бурандай вернувся з Татарами на Дніпро.

Данило вернувся до дому, стративши останню надію на иноземну поміч на Татар. Городи стояли без стін. Україна стала ще слабішою, а дикі Литвини, щоб зігнати злість за те, що Українці приходили з Татарами на Литву, почали вчащати на Україну. Василько розбив їх і прогнав назад. Тим часом в самій Литві було не спокійно. Раз Миндовг їхав лісом, і ёго вороги підстерегли і вбили ёго. Тоді Миндовгів син, Войшелк, що був уже ченцем, зняв з себе чернечий клобук, став князем, страшно покарав батькових ворогів, та й знов пішов в манастирь, оддавши литовський престол Даниловому синові, Шварнові. В той час 1264 року, Данило вмер в своїй столиці, в Холмі, і ёго поховали в церкві Богородиці.

Миж усіма князями свого часу Данило галицький був найлуччий князь. В ёго руках була тодішня Україна по самий Дніпро, і він один був найдужчим князем. Тоді як другі князі руйнували свої таки городи, ще й Татар кликали на поміч, Данило стояв за Україну. Гордий, сміливий, нехитрий і добрий він часто прощав своїх ворогів, а найбільше галицьких бояр, і ёго ніколи не покидала думка визволити Україну з татарського ярма. Татарський хан витав ёго з честю, папа запобігав ёго ласки, коронував ёго королівським вінцем. Ёго шанував венгерський король, німецькі, чесські й польські князі. Миж дрібними зажирливими на чужі землі

тодішніми князями Данило був найлуччим князем чи королем України.

Після смерти Данила, на Волині був князем брат его Василько, але й він швидко вмер. Данилові сини розділили миж собою Україну: Мстислав був князем на Волині і в Київщині, Лев в Перемишлі, а Шварн на Поліссі, на Білій Русі. Лев збудував в глибокій долині, миж горами, город Львів, не підіймався на Татар і часто ходив з ними на Польщу і Венгрію. Шварн умер бездітним, а Лев убив Миндовгового сина Войшелка, щоб забрати собі Білу Русь і Литву. Син Лева Юрій знов став князем на всю Галичину й Волинь, а після его ще були князями в Галичині потомки Данилові. Вони часом звали себе в грамотах руськими королями і підписувались разом з боярами. Такі могучі були бояре в Галичині, що правили землею нарівні з князями. В Чернігові, в Переяслові і в Київі і в инчих українських городах і до того часу ще були князі, але вони не мали сили, бо їх княжества були малі. Татарські хани стояли над усіма князями і збірали з людей податі.

Тим часом зъявився новий ворог України: то була Литва. Литва жила на північ од Польщі і на захід од Білої Русі. Вона дробилась на кілька родів: на Литвинів, Жмудь, Латишів і Пруссів, і займала землі аж до Балтійського моря, де Німань і Двина втікають в море. Литвини були бідні, дикі, жили в страшних лісах, пущах та нетрах і були такі слабі й бідні, що платили Русинам податі ликами та віниками. Вони довго були

язичниками, тоді вже, як на Україні скрізь була християнська віра. Найстарший литвинський бог звався Перкун: то був бог грому й блискавки, як в Українців Перун. В їх були язичеські храми, чи церкви. Вони стояли в густих лісах. При тих храмах були язичеські жреці, чи священники і звались *кривіти*, і *вайделоти*, а над ними був найстарший жрець, наче б то архієрей, і звався *Кривс-Кривсйто*. В їх храмах день і ніч горів святий огонь, що звався *зніч*, і в тих храмах жреці держали гадюк, бо думали що гадюки святі.

З того часу, як на Литві стали князі, вона стала грізним народом і почала нападати на Україну. Перший литвинський князь був Миндовг. Він почав нападати на Україну і навіть збудував собі столицю Новогородок в Мінщині. Миндовгова рідня почала виганяти українських князів і помаленьку забірала собі їх городи. Один Миндовгів небож, Тевтивілл, став полоцьким князем, вигнавши потомків Рогволода; другий Едивід став смоленським князем. Правда, Миндовгів син, Войшелк, прийнявши православну віру, був приятелем Данилу і ёго синові, віддав свою сестру за Данилового сина Шварна, і Білу Русь знов забрали потомки Рюрика, але не надовго. Литовські князі поріднились з руськими і сідали князями в руські городи: так один володимирський волиньський князь прийняв до своєї дочки вприйми зятя литовського княжевича Любарта.

Після смерти Миндовга, Литва вибрала собі великим князем язичника Тройдена, а після ёго Вітена. Обидва вони воювались з Левом галицьким за Литву.

1315 року Литвини вибрали собі за великого князя брата Вітена, Гедимина.

Гедимин основав могуче литовське царство, і од ёго почався довгий ряд литвинських князів, як од Рюрика ряд українських і московських.

Гедимин збудував в долині, миж високими горами, свою столицю і назвав її Вільно; од того часу Вільно став столицею Литви, як Київ був столицею Русі чи України, а Москва столицею Московського царства.

Гедимин, ставши князем над усею Литвою, почав нападати на Україну. Так 1320 року Гедимин прийшов з військом на Волинь під Володимир. В ёго війську було не стільки Литвинів, скільки городян з Полоцька, Новгородка й Гродна. Володимирці одчинили ёму ворота і оддали ёму город, а після в Володимирі і Луцьку сів князем ёго син, Любарт. 1321 року Гедимин пішов далі, на Київ; в Київі тоді сидів якийсь князь Станіслав. Він просив помочі в переяславського князя, Олега, і брянських князів, Святослава і Василя. Вони вийшли з військом і стрілися з Гедимином за Київом над річкою Ирпеню. Гедимин розбив їх військо, розігнав князів, взяв город Білгород і обступив Київ. Два місяці кияне не давали города, але не маючи ні князя, не ждучи ніякої помочі, віче впустило Гедимина в Київ. Він въїхав в город через Золоті ворота в Київ і після того забрав другі городи до самого Дніпра і переяславське княжество за Дніпром. Гедимин вернувся на Литву, і посажав в українських городах своїх намісників з військом. В Київі він посадив намісника Монтвида

князя Гольшаньського. Од того часу Україна зосталась в руках литовських князів. Через двадцять років після ирпенської битви Галичину забрала Польща. В Галичі сів князем польський князь Болеслав, которого мати Марія була русинка з роду Данила. Галицькі боярe ёго отруїли, і 1340 року польський король Казімір забрав Галичину. Од того часу Галичина зосталась за Полщею, доки не забрав її з Польщею цісарський чи австрійський, німецький царь.

Гедимин вмер язичником 1339 року і покинув сім синів од трёх жінок, з котрих дві остатні були русинки. Він оддав Вільно найменчому синові, Євнуту, а другим синам пороздавав городи на Україні. Любарт став князем на Волині, Каріат в Новогродку, Наримунт в Пінську. Старший син, Ольгерд вітебський, і Кейстут, що був князем в Троках, вигнали Євнута з Вільна, і Ольгерд став великим литовським і українським князем. На місце давніх князів, потомків Рюрика, посідали литовські князі, потомки Гедимина. Попередні князі то повтікали, то були побиті, то поставали незначними князями в маленьких містечках, і навпісля перейшли на значних поміщиків. Наша земля, замісць давнёго призвіща Русі, часто звалась од того часу Литвою, а найбільше польські землі, чи Білорусія, що на Україні і тепер звуть її Литвою.

Литовські князі, як і татарські хани, не змінили давніх порядків на Україні; все зосталось, як було, тільки на місці князів давніх стали князі литвини, та й вони зараз таки перестали бути литвинами. Неможна навіть

сказати, щоб Литва завоювала Русь, як от наприклад Татари. Давні князі поприймали де-котрих литовських князів до себе в-прийми до своїх дочок, а сам Гедимин прийшов воювати Волинь та Київ не тільки з своїми литвинами, але і з русинами, городянами з Гродні, Полоцька і Новгородка. Гедиминови сини й внуки прийняли православну віру, почали говорити українським язиком, писали свої закони не политвинські, а поукраїнські. В самій столиці, Вільні, при дворі великих князів, говорили поукраїнські. А тим часом Литва допомогла Україні скинути татарське ярмо! Вісімдесят літ панували Татари на України. Од того часу Татари й не зачіпали України, хоч іще двісті літ панували на Московщині.

Після Татар і за литовських князів, давні руські княжества розбились на дві частки. Теперішня Україна і Біла Русь одділились і почали зватись Литовською Русью, а давні княжества Суздальське, Владимирське, Ростовське і Московське зоставались ще довго під Татарами і потім; московські князі збили всі княжества до-купи, згубивши усіх князів, і збудували велике Московське царство з столицею в Москві, де тепер в тих краях живут великорусси, чи як тепер на Україні їх звуть—руські. Новгород давно був часткою України; в ёму жив такий самий народ, як на Україні, бо й тепер під Новгородом народ дуже закидає поукраїнському, а часом і говорить таким язиком, як в Черніговщині. В Новгороді ще давно було народне віче, чи громада, і він не приставав ні до України, ні до Московського царства. Але московські князі таки зломили віче, вигубили багато народу, перевели половину

городян в Москву, а з Москви перевели людей в Новгород і прилучили ёго до Московського царства. Од того часу стало на сході Європи Московське царство, по над Волгою та річкою Окою, і Литовська Русь, чи теперішня Україна з Білою Русью, на Дніпрі та на Двині. Од того часу наш край починає зватись Україною, і в народніх наших піснях вже скрізь споминається Україна; тільки в Галичині і тепер народ зве свій край Русью, а себе зве Русинами.

Після смерти Гедимина, як ми казали, великим князем над усею Литвою і Україною став ёго син, Ольгерд. Він був дуже розумний чоловік, вмів говорити на всяких чужоземських язиках, не любив гаяти часу на розвагу й забавки, не пив ні вина, ні пива, ні меду, був сміливий, любив воюватись і розширив далеко своє царство. Він був хитрий, обережний, як московські князі, і тим не був похожий на князів коліна Рюрикового.

В Україні, на Подоллі ще сиділи Татари. Ольгерд вигнав їх, забрав Подоль, а потім і Черніговщину. Вся тодішня Україна, окрім Галичини, була в ёго руках. Він посадив у Київі свого сина Володимира, а після ёго був Володимирів син, Олександер чи Олелько. Олелькови потомки княжили в Київі більше ста літ і звались Олельковичами. Всі Ольгердови сини прийняли православну віру і поставали зовсім українцями. Як тільки давня Русь розділилась на двоє царств, зараз між ними почалася колотнеча. Ольгерд кинув очима на Московське царство і хотів ёго завоювати. Він хотів побо-

роти московського князя татарською силою і 1349 року послав свого брата Коріята в орду до хана Чанібека просити в ёго помочі на московського князя Семена Гордого. Семен сказав ханові, що Ольгерд одбив у ёго Україну, і хоче одняти й Московщину. Хан не дав ёму помочі, і Ольгерд помирився з Семеном і посватав ёго родичку, тверську князівну Уляну. Ольгерд помирився з Семеном може тим, що в ёго під боком був могучий ворог, німецькі лицарі. Вони напали на Литву, попалили багато городів, і побили багато людей. Ольгерд ледви одбився од німців з литовськими і українськими полками, але часто нападав на московські сусідні городи і хотів забрати їх собі. За московського князя Дмитра Донського Ольгерд підходив під саму Москву, одначе не взяв города, тільки забрав багато товару і погнав в полон багато народу. Ольгерд умер 1377 року ченцем і схимником і розділив своє княжество миж синами. Найменчого сина, Ягелла, він настановив великим князем над усею Литвою і Україною.

Ставши великим князем, Ягелло пооднімав княжества у своїх родичів, порозгонив їх в чужі землі, свого рідного дядька Кейстута велів задавити в тюрмі під землею в одному палаці, а сина ёго Вітовта запер в тюрму. Ягелло став православним і звався Яковом. Але в той час не стало короля в Польщі, і Ягеллові захотілось стати польським королем.

Польский король Людовик умер і не зоставив сина наслідника, а тільки молоду дочку Ядвигу, чи Явдоху. Ядвизі було тільки пятнадцять літ. Багато женихів сва-

тало Ядвигу, але вона любила одного німецького, австрійського князя, Вільгельма, і хотіла вийти за ёго заміж. Тим часом Ягелло послав своїх сватів до Кракова, що був тоді столицею Польщі. Ягелло обіцяв прилучити до Польщі Литву й Україну, дати поміч Полякам проти Німців, прийняти католицьку віру і вихристити на католиків усю Литву з панами і народом, ще й привезти до Кракова все своє добро. Польським панам і духовенству дуже сподобався Ягелло, та не сподобався він Ядвизі. Вона чула, що Ягелло був поганий з лиця, лихий норовом і дикий. Вильгельм тихенько приїхав до Кракова і потайно повінчався з Ядвигою, але як тільки пани довідались про те, то Вильгельм мусив утікати з Кракова. Ядвига стала дибки: не хотіла йти за Ягелла. Пани й духовенство вговорили її, що Бог дасть її душі спасення, як через неї ввесь литовський народ вихреститься на католицьку віру. Ядвига згодилась, і Ягелло рушив в дорогу. Вона послала посла назустріч роздивитися на Ягелла; її трохи піддурили, що Ягелло не поганий, довгообразий, рівний, здоровий. Ядвига повінчалась з Ягеллом, і він зостався в Кракові королем Польщі, Литви й України 1386 року. Після того католицькі попи наїхали в Вільну, порозвалювали язичеські церкви, погасили святий огонь, побили святих гадюк. Народ думав, що на їх спаде з неба огонь за таке діло; але огонь не спав, і Литвини почали вихрищуватись на католицьку віру. Русини були вже православні і не хотіли ставати католиками. Деякі князі з Ягеллової рідні стали католиками, а де-які

зостались православними. Сам Ягелло став католиком, і ёму дали ймення Владислава.

Од того часу потроху починається велике лихо для України. Полыца почала потроху запускати руки в Україну, доки зовсім хитрощами не забрала України. А продали Польщі Україну й Литву князі та українські й литовські пани. Те лихо одначе прийшло не зараз, а перегодя. Ставши польським королем, Ягелло зостався жити в Кракові миж польськими панами. Литвинам се не сподобалося, і син Кейстута, Вітовт, двоюродний Ягеллів брат, став великим князем на Литві й Україні.

Вітовт вирвався з Ягеллових рук, як Ягелло посадив ёго в тюрму: він убрав в свою одежу одну наймичку, що приходила в тюрму з ёго жінкою, поклав її на ліжко, а сам перебрався в її одежу і втік з тюрми до німців-лицарів, завоював Вільно, і Ягелло мусив назвати ёго великим князем Литви й України. 1392 року Полякам не вдалося забрати Литву й Україну зовсім, і Україна ще пожила трохи сама по собі. Вітовт, хоч і був сам католиком, був українським великим князем і одбивався од Польщі цілий свій вік.

Вітовт був далеко розумнійший од Ягелла, гоноровитий і дуже сміливий. Ставши великим князем, він хотів розширити своє царство, одняв од московського царства смоленське княжество. Він ходив на Татар в Полтавщину, але Татари розбили ёго військо на березі Ворскли 1399 року. Зате ж він розбив німецьких лицарів 1410 року так, що вони після того вже не напа-

дали на Литву. З ним бились Русини з усіх українських княжеств, а найдужче бився смоленський полк. Через три роки після того, 1413 року, Вітовт зовсім погодився з Ягеллом і вони в двох зїхались з польськими, литовськими і українськими князями в Городно над Бугом на сейм чи на раду. Тут Ягелло дав литовській і українській шляхт більші права, такі які мала польська шляхта, і всі постановили у всіх ділах зъїжатись на раду, не воювати одним без других і вибірати в загальній думі князів. Але з того нічого не вийшло. Вітовт хотів зовсім одбитись од Польщі, зробити з Литви і України самостійне царство і більше не їздив до Поляків на раду. Тоді на Україні не було митрополіта, бо київські митрополіти перейшли в Москву після татарської руїни і з Москви правили українським духовенством. Щоб зовсім одрізнити українське духовенство од Московського царства, Вітовт звелів архієреям вибрати собі особливо митрополіта в Київ, і вони вибрали вченого болгара Григорія Цамблака. В кінець усього, Вітовт задумав стати королем, послав до німецького императора Сигизмунда за королівською короною і вже напросив до себе князів на коронацію. Поляки довідались про те, зловили дорогою Сигизмундових послів і одняли од їх корону. Старий Вітовт після того швидко вмер 1430 року великим князем Литви й України. На Україні одначе ёго не любили, за те що він був католиком і трохи держав руку за поляками, а не за народом, хоч він і дбав про самостійність Литви й України і таки був зовсім самостійним великим князем.

Після Вітовта був ще один великий князь Литви й України. То був рідний брат Ягелла, Свідрігелло. Він був православної віри і держав православну тверську князівну Уляну. Далеко розумніший од Вітовта, Свідрігелло цілий свій довгий вік одбивався од Польщі, щоб зробити Україну з Литвою зовсім самостійним царством. Він обпирався не на панів, а на народ, который був одної з ним православної віри, і народ любив ёго. Не хитрощами, а просто й сміливо, як самостійний український князь, він став проти Ягелла й проти Польщі і хотів одібрати ті українські землі, що Польща вже загарбала собі. Поляки і литовська католицька шляхта не любили ёго і скинули ёго з велико-княжеського престола. Великим князем на Україні і Литві став Вітовтів брат, Сигизмунд, католик. Але за Свідрігелла стояла православна Україна, і миж ними почалася довга боротьба на кіньці літ. Правда, Сигизмунда вбив один князь, Чарторийський, але Свідрігелло не міг стати знов великим князем і вмер бездітним 1459 року, зоставшись тільки князем луцьким на Волині. Свідрігелло був остатнім великим князем України. Він цілий свій вік стояв за православну віру, за особність і самостійність України од Польщі. Після ёго смерти великий князь України, Казімір, був разом і польським королем, і од того часу вже не було великого князя на Україні. Польща таки дійшла хитрощами до свого; не силою, не войною, а хитрими словами, заманюванням українських панів вона притягла до себе Литву і всю Україну.

Од того часу почалося для України більше лихо, ніж було татарське ярмо. Разом з Свідрігеллом 1452 року надовго замерла Україна. Свідрігелло був останній, самостійний, український великий князь.

КІНЕЦЬ.